

Modern Türkiye Türkçesinin oluşumunda ve gelişmesinde önemli bir çıkış olan *Genç Kalemler* hareketi, yeni Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte devlet dili, eğitim dili ve bilim dili olan Türkiye Türkçesinin meşalesi gibidir.

Kısacası bugün Türkiye Türkçesinin gelişmişliğini ve güzelliğini XIX.yüzyılla başlayan ve o yüzyıl boyunca değişik süzgeçlerden geçirerek bize ulaştıran dil bilincine ve bu bilinci yaratan dil ustalarına borçluyuz.

ÖZET: Türk dili tarihinin önemli evrelerinden olan Osmanlı Türkçesi, XV.yüzyıldan başlayarak XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yavaş yavaş, kendi çağının getirdiği değer yargıları, estetik anlayışı ve sanat zevkiyle oluşturulmuş ve de olgunlaştırılmış bir edebî dil idi. Bu edebî dilin 19. yüzyılda olgunlaşmış ve gelişmiş bir kimlikte karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Özellikle bu yüzyılda büyük bir gelişme ve ivme kazanan nesir dili, yeni edebî türlerin Türk edebiyatına kazandırılması ve özellikle gazetenin bir iletişim aracı olarak ön plana çıkması Osmanlı Türkçesinin gelişme evresinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca yeni yeni eğitim kurumlarının açılması ve bu kurumlarda yetişen genç kuşakların edebiyat dünyasına katılması dilin zenginleşmesi noktasında büyük katkı sağlamıştır. Bu katkılarla, dil, "gazete dili", "nesir dili", "şiir dili" gibi kendi karakteristik yapısını oluşturmuş ve bu yüzyılda Osmanlı Türkçesi zengin ve renkli bir kimlik kazanmıştır.

ANAHTAR KELİMELE: Osmanlı Türkçesi, gazete dili, nesir dili, şiir dili

BAZI KELİMELEİN KONYA AĞZINDA KAZANDIĞI YENİ ANLAMLAR ÜZERİNE

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU
Selçuk Üniversitesi (Emekli)
[Türkiye]

İngilizcemi ilerletmeye çalıştığım gençlik yıllarımda bazı cümlelerdeki kelimeler beni iyiden iyiye şaşırtıyordu. O kelimenin birkaç anlam taşıdığını biliyordum ama benim bildiklerimin hiç biri cümledeki yerine oturmuyordu. Bize düşen sözlüklere başvurmak ve o kelimenin varsa öbür anlamlarına ulaşmak. Nitekim sözlüklerin o kelimeye altı yedi anlam yüklediğini görünce şaşıryordum. Çünkü o anlamlar arasında bağ kurmak son derece zordu. Galiba üzerinde çalıştığım cümledeki anlamı biz Türklerce pek az kullanılıyordu.

Bu görüşümü daha dar anlamlı bir kelime ile açıklamak isterim. İngilizce konuşanlar arasında kalıplaşmış bir hal hatır sorma tarzı vardır. Taraflardan biri ötekine 'Nasılınız?' sorusunu yöneltince o da 'İyiyim, teşekkür ederim.' ifadesini kullanır. Burada 'iyiyim' yerine kullanılan kelime 'fine' (fayn)dır. Kelimeyi sözlükler 'iyi, güzel, hoş' vb. anlamlarla karşılar. Ancak sözlükteki anlamlara bakmayı sürdürürsek ikinci bir anlamın 'para cezası' olduğu görülecektir. Bir yanda 'iyi, güzel, hoş', öbür yanda ise 'para cezası.'

Lise öğrencilik yıllarımda tarih öğretmenimden dinlediğim bir açıklamayı hiç unutmadım. Herhangi bir yorum getirmeden aynen alıyorum:

'Serbest kelimesinin aslı *ser-bend*'dir. Yani başı bağlı olan, kendine göre hareket etme hakkı olmayan kişi demektir. Ama oradan gelen *serbest* kelimesinin anlamı onun tam karşıtıdır.'

Sürekli düşünüp durdum. *fine* böylesine ters yüz edilmiş gibi iki farklı anlamı taşıyorsa bizim *serbest*'imiz de iplerini koparırcasına anlam değişikliğine uğrarsa vay geldi öbür kelimelerimizin başına.

Konya ağzında kullanılan pek çok kelime öbür ağızlarda kazanmadığı farklı anlamlarla da görülmektedir. Belki bu anlamların bazıları komşu illerde, hatta daha uzak illerde de görülebilir, ama bu ortak kullanımlarda ya anlam kaymalarına veya ses değişmelerine rastlamak mümkündür. Biz bu yazımızda Konya ağzındaki birkaç kelimeyi örnek olarak ele alacak, kendimizce bazı sonuçlara ulaşmaya çalışacağız. Ancak kelimelerimizin Türkiye Türkçesi'nde de kullanılan bazı anlamlarını da vererek gelişmelere ortak bir açıdan bakacağız.

1. iç kelimesi

Bu kelime hepimizin bildiği, hatta farklı anlamlarını hayatın her aşamasında kullandığı kelimelerimizin başında gelmektedir. Aşağıda önce Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük* (TS)'ünden aldığımız anlamlarını verecek, sonra verilmeyen anlamlarına geçeceğiz. Kelimemize TS'de 14 anlam önerilmiş, bizdeki anlam ancak 11. sırada yer almaktadır.

11. *Değişik yemeklerde kullanılmak üzere et ile sebzelerin kıyımının karıştırılması yoğrulmasıyla meydana getirilen karışım* (TS, 11. bs. Ankara 2010, 1140)

Kelimemiz Konya ağı üzerine hazırlanmış bir sözlükte ise aşağıdaki gibi ve farklı iki anlamıyla verilmiştir:

1. *Etli ekmek, börek yapılan malzeme,*
2. *Çarşı, alışveriş merkezi, belli bir mesleğe hitap eden meslek erbabının bulunduğu toplu iş merkezi (Etdarlar [attarlar] içi, Çıkırıklar içi, Dericiler içi..." gibi. (Özkafa 2010: 151)*

Konya'da bu tür toplu iş ortamlarının sayısı oldukça fazladır. Yukarıda verilen örneklerin dışında şu adları da ekleyebiliriz: Ahçılar/Aşçılar içi, Keçeciler içi, Duzcular içi, Tenekeçiler içi, Sarraflar içi, vb.

Kelimenin Konya'da kullanılan üçüncü anlamı ise tarihten izler taşımaktadır. Konya'nın güneyinde bir köy iken şimdi şehirle birleşip mahalle olan bir yerleşim birimi ile şehir merkezindeki adaşının ayırt edilmeleri tarihî izler taşımaktadır: *İç* Karaarslan ve *Taşra* Karaarslan. Ancak resmî yazışmalarda sadece *Taşra*'nın adı anılır, pek çok kimse *İç* Karaarslan'ın neresi olduğunu bilmez.

Kelimenin bu özelliğini kısaca da olsa ülke çapında ele almamız gerekiyor. Ne yazık ki güzel bir Türkçe ad olan *İçel* ilimizin adını merkez ilçe olan *Mersin*'e feda ediverdik. Mersin adının Türkçe olmadığını hepimiz biliyoruz. Biz *İçel*'i (iç il) atarken kardeşini hatırlamadığımız için kurtarmış olduk. İlin batısında, Silifke ilçemizi de içine alan coğrafi bölgeye *Taşeli Platosu* adını veriyoruz. Öğrencim Prof. Dr. Ali Berat Alptekin'in doktora çalışmasının adında da *Taşeli Platosu* adı yer almaktadır.

Ayrıca İstanbul'un Asya yakasındaki bir semt/mahalle *İç Erenköy* adını taşımaktadır, Bunun da mutlaka bir *taş*'lı olanı olmalıydı! Acaba var mıydı?

2. *asvat* kelimesi

Asfalt kelimesi hepimizin bildiği bir kelimedir. Acaba ülkemizde asfaltla tanışma şansını önce karayolları mı yoksa şehir içi yolları mı yakaladı? Araştırılırsa ilgi çekici sonuçların çıkacağına eminim. Konya şehir merkezinin asfaltla tanışması 1950'li yılların başına rastlar. Atatürk anıtının çevresi ile valiliğin önü asfaltla tanışmaları açısından yarışmaktadır. Ancak rakipleri yoktur. Çünkü Konya'yı çevre ilçe ve illere bağlayan yollar henüz asfalt ile tanışmamıştır. Bu yolların en önemlileri ise *şose* (Konya ağızda *susa*) türü yollardır. Bütün bu gecikmelerin başlıca sebebi Konya'nın önemli bir tren yolunun üzerinde bulunmasıdır.

Asfaltın adı duyulmaya başlayınca dili dönenler kelimeyi doğru söylediler. Ya dili dönmeyenler, Konya ağızının usta konuşucuları ne yaptılar? Asker ocağında *alev örten huni*'yi *alafortanfonu* diye söyleyen Mehmetçik'in yaptığı gibi kendi ağız özelliklerini uygulayıverdi: *asvat*.

Kelimenin farklı illerimizde farklı söylenmiş olacağını da hatırlatmak isteriz. Bizi ilgilendiren asvat ise yollarla ilgili olmayıp damak tadı ve mide ile ilgilidir. İşte size Konya ağızındaki asvat'ın tanımı: İki bisküvi arasına lokum sıkıştırılmış yiyecek (Özkafa 2010: 128).

Bisküvinin Anadolu içlerine yayılması pek kolay olmamıştır. Öncelikle ülkemizde üretilen bisküviyi tanıyan insanımız biraz uzak durmaya başladı. Çünkü beklenen tad henüz oluşmamıştı. Hatırladığım ilk bisküviler ki sonradan türünün *finger* olduğunu öğrenecektim, biraz sertçe idi. Çay bardağına daldırılıp çıkarıldıktan sonra hem yumuşuyor hem de farklı bir tada bürünüyordu.

Asvat'ı ne zaman tanımış ve tatmışım? Anadolu köylerinde küçük de olsa bir bakkal dükkânının olduğunu biliyoruz. Buralarda en acil ihtiyaçlar karşılanırdı: Şeker, tuz, gaz yağı, kibrit, lamba camı, en ucuz türünden sigaralar, vb. 1952 yılında, Konya-Karaman tren yolu üzerinde bulunan Arıkören köyüne gitmişim. Sınıf arkadaşım Abdülkerim Bilgin davet etmişti. O gün köyün meydanına dikilen iki direğin arasına gerilen bir ip ile voleybol sahası kurulmuştu. Takımlar iddialı bir maça çıkıyorlardı! Kazanan tarafın ödülü ise bisküvi idi. Sonradan görüp öğreneceğim üzere, bu bisküvi, *asvat* imiş. Ancak gençlerin ağızından bu sözü hiç işitmemiştim. Belki de bu ad daha sonra kullanım alanına sürülmüştür.

Bakkal dükkânına giden gençlere ikişer adet *finger* bisküvisinin yanına birer de lokum veriliyordu. Lokum iki bisküvinin arasına konuluyor, sonra da uygun şekilde ve bisküvileri kırmayacak şekilde bastırılarak yayılıyordu. Sonrası mı? Eğer bisküvilerden birini veya ikisini birden kırmadan işlemi tamamlayabilmişseniz bize 'Afıyet olsun' demek diyoruz.

3. *avrupa* kelimesi

Bu kelimemizin görünür anlamını bilmeyenimiz yok gibidir. Yıllardan beri Avrupa ile yatmakta, Avrupa ile kalkmaktayız. Bu kıta ile ilgili yarışmalarda (futbol, güzellik, müzik, vb.) sürekli olarak anılan bu adın başka ne gibi anlamları olabilir? *Türkçe Sözlük*'ün türevleriyle birlikte verdiği anlamların tamamı bilinen kara parçası ile ilgilidir: *Avrupai*, *Avrupailik*, *Avrupalı*, vb. (2011: 193). İtalyanca'dan dilimize giren *europa* kelimesi halkımızın dilinde *avrupa* olup çıkıvermiştir.

Kelimenizi ilgilendiren madde başı ise *Avrupa kayını*'dir. 'Avrupa'da yetişen bir tür kayın' olarak açıklanan bu türün adlandırılması ilimizi çekmektedir. Bir ağaç türünün adı yetiştigi geniş coğrafya ile belirtilmektedir.

Kelimenin Konya'da aldığı anlam nedir? Çocukluğumuzda, oyuncak dükkânlarının henüz açılmadığı İkinci Dünya Savaşı yıllarının sonlarında biz çocuklar çok basit oyuncaklar veya oyun araç gereçleri içat ederdik (!) Toprakla yapılan *harmanbiş*, çeşitli sayıda taşlarla oynanan *taş oyunları*, bildiğimiz *kayısı çekirdeklerinin* oyun aracı olması bu arada sayılabilir. Yıllar sonra *gazoz kapakları* da oyun aracı olarak devreye girecektir.

Belki bazı bölgelerimizde *boncuk* hâlâ eski ilgiyi çekmektedir. Ancak araba çekecek cins atlar olmadıktan sonra boncukların hiç bir anlamı kalmayacaktır. O yıllarda atların boyunlarına gerdanlık benzeri dizilmiş cins boncuklardan oluşan süs eşyası bağlanırdı. Bu boncukların bir bölümü ikinci sınıf olup renk uyumu pek görülmezdi. Ayrıca matımsı bir havası vardı. Eğer o boncuklar kaliteli, parlak ve canlı renklerden oluşuyorsa o boncuklara *avrupa* adı veriliyordu. Gerçekten de onlar adlarındaki gibi Avrupa'dan ithal edilen kaliteli boncuklardı. Oyun sırasında takas yapılırken bir avrupa boncuğu en az beş altı boncuğa bedel olurdu.

Bu boncukların daha kısa iplere dizilmesinden oluşan küçük bilezikler ise kız çocuklarının süs eşyası olarak bileklerine bağlanırdı.

Derleme Sözlüğü'nde kelimemizin bu anlamına rastlanılamamıştır. Verilen anlamlar; bir saç traşı türü ve entarinin bir bölümü ile ilgilidir (I 1963: 391)

4. *bol* kelimesi

Kelimemiz *Türkçe Sözlük*'te bilinen anlamlarıyla verilmiştir (2011: 374). Oysa bizim ele alacağımız konu hiç de alışılmış anlamlarıyla ilgili değildir.

Konya adıyla birlikte anılan birkaç yemek vardır. Ancak bu yemeklerin bazılarının adları başka illerimizin yemeklerinin adları olarak kullanılırsa da hazırlanmasından malzemesine ve tadına varıncaya kadar önemli farklılıklar görülür. Bu yemeklerin yenilmesi sırasında tutulacak yollar da farklılık gösterir. Mesela ilk iki yemeğimiz mutlaka elle yenilmelidir. İlkinin yanında közlenmiş sivri biber ve ikincisinin yanında da kuru soğan mutlaka bulundurulmalıdır.

Bütün ülkede olduğu gibi Konya'da da garsonların siparişleri aldıktan sonra bazı yemekler için mutlaka sorulması beklenen soruları vardır. Mesela siparişiniz etli ekmek ise hemen, 'Bir, bir buçuk?' sorusu gelecektir. Bu soruyu açarsak, 'Bir porsiyon mu olsun, yoksa bir buçuk porsiyon mu?' anlamı çıkacaktır.

Bu arada ortalarda bir de *bol* kelimesi dolaşmaya başlar. Bu genelde müşterinin ağzından çıkan bir istektir. O demek istiyor ki, 'Benim etli ekmeğim *bol* olsun.' Buradaki *bol* olsun, etli ekmeğimizin içine konulacak olan ve bizim Konya'da da iç olarak dile getirilen etli ekmek malzemesini çok olması anlamındadır. Bu *bol olma* hali elbette porsiyonun fiyatını da etkileyecektir.

Ancak *bol* kelimesinin o ünlüsü alışılmışa göre biraz farklı bir ses tonu ile dile getirilir. Ben konuyu uzatıp da bu söyleyişin altında bir çapanoğlu aramayayım.

Gonya Kitabı hazırlayıcısı bu kelimemizin karşılığı olarak sadece *etli etmek* deyivermiştir. Bize göre bu bir eksik tanımlamadır.

5. *denizaltı* kelimesi

Bu kelime, anlamını hepimizin bildiği bir deniz aracının adıdır. Bütünüyle savaş amacıyla kullanılır. Eski dildeki karşılığı *tahte'l-bahir*'dir. Bu kelimemize Konya'da yeni bir anlam yüklenilmiştir.

Son yıllarda bazen binlerce kişinin davet edilmesiyle gerçekleştirilen Konya düğün yemeklerinin genel adı *pilav*'dır. Bu yemek ziyafeti çekme işine de *pilav dökme* adı verilir. En az altı yedi çeşit yemeğin ve içeceğin sunulduğu bu ziyafetlerde en çok pilav tüketilir. Ziyafetin iki ayrı aşamasında ikram edilen pilavın üzerinde bol miktarda parçalara bölünmüş etler konulur. Özellikle gençlerden oluşan 12, 14 kişilik sofralardaki bu misafirler bir değil, iki değil üç tabak pilav ile doymayınca içlerinden sözü geçen birisi servisi yapan garsonlara bir de *denizaltı* getirmesini söyler. Onun demek istediği şudur: 'Bize bir tabak pilav daha getir, ancak tabağın altında bol miktarda et bulunsun, üstünü pilavla örtünüz ki öbür masalardakiler durumu anlamasınlar.' Gerçekten de gelen tabak sanki sadece pilavla doldurulmuş gibidir.

Kelimemiz, *Gonya Kitabı*'nda şöyle tanımlanmaktadır: *Eti pilavın altına saklanmış torpilli düğün pilavı, gömme, tahte'l-bahir* (Özkafa 2010: 117)

Konya ağzında bu tür anlam farklılıklarıyla karşımıza çıkan pek çok kelime vardır. Ben bunlardan birkaç tanesi daha hatırlatıvereyim. Sayın Özkafa'nın kitabından alarak sunuyorum.

AĞIZ 126, AKIT- 127, ALAVERE 127, ANGUT 128, BOSDAN 131, CAN 133, ÇELEBİ 134, ÇEVRE 135, ÇIBIK 135, ÇİTLEK 135, DAL 136, DEDE 136, DEŞİRİCİ 137, DON 138, DUVAK 138, DÜŞME 138, ÖRTME 159, SALMA 161, SAPMA 431, SIKMA 431, YAPMA 168, YOKLAMA 169.

Sonuç: Kelimelere niçin birbirinden farklı birkaç anlam yüklenmektedir? Dilin kelime türetme imkânları mı sınırlıdır, yoksa dili kullananlar yeni kelimeler türetme yerine bilinen ve kullanılan kelimelere yeni anlamlar yüklemeyi mi yeğlemektedirler? Her iki şık için de 'Evet' diyebiliriz. Gerek duyulan kelimeleri türetecek olan kişi veya kişiler var ise onlar türetebilir, bu olmadığı takdirde bilinen kelimelerin yükleri ağırlaştırılma yoluna gidilecektir. Ağızlarda görülen yeni kelime zenginlikleri türetme yetersizliğinden değil, belki de işin kolayına kaçmadan kaynaklanmaktadır. Bu arada türetilen yeni kelimelerin pek azında dilin kurallarına uyma sıkıntısı çekilebilir. Ancak hepsi yaşamakta olan Türkçe olmayan birkaç kelimeyi Türkçe olduğu kabul edilen bir kelimede toplamak da konumuzun son derece farklı örneklerindendir. Onur kelimesine yüklenen anlamlardan hatırlayabildiklerimden bazıları bu konunun ayrıca bir de tehlike boyutunun olduğuna işaret etmektedir: gurur, şeref, haysiyet, izzetinefis, vb.

O halde, yeni kelimeler türetirken de, zaten dilde yaşamakta olan kelimelere yeni anlamlar yüklerken dikkatli olmamız gerekecektir.

ÖZET: Türkiye Türkçesinde kullandığımız bazı kelimelere yüklenen yeni anlamların bazıları sadece bazı bölgelerde bilinmekte ve kullanılmaktadır. Bu durum dilin güçsüzlüğünden değil kelime türetme konusunda yeterince bilgisi olmayan insanımızın işin kolayına kaçırmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca daha kolay, bilinen ve kullanılan bir kelimeyi ele alıp ona yeni anlamı yüklemektir. O kelimemize artık bilinen anlam ve anlamlarının yanında yeni bir anlamı daha yüklenmiş olacaktır. Bu özellik daha çok ağızlarda karşımıza çıkmaktadır. Biz bu makalemizde doğup büyüdüğümüz ve hâlâ bütün özelliklerini koruduğumuz Konya ilimizde kullanılan birkaç kelime üzerinde duracağız.

ANAHTAR KELİMELER: Konya ağzı, unutulmuş kelimeler, yeni anlamlar

Kaynakça:

- Derleme Sözlüğü I*, (1963), Ankara.
ÖZKAFA, Adnan, (2010), *Gonya Ağzı*, Konya.
SAKAOĞLU, Saim, (2012), *Konya Ağzı Üzerine Araştırmalar*, Konya.
Türkçe Sözlük (TS), (2011), 11. bs. Ankara.